УДК 331.5+316.344.2

Борюшкіна О. В.
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри
гуманітарних та
фундаментальних дисциплін
Харківського економіко -
правового університету

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ СОЦІОЛОГІЧНИХ КАТЕГОРІЙ «РИНОК» ТА «ПРОФЕСІЯ»

Анотація. Стаття присвячена вивченню теоретичних аспектів аналізу результатів наукових досліджень ринку праці та професій з метою більш ґрунтовного вивчення питань його регулювання. Розглянуто різновиди концептуальних підходів до дослідження проблем трактування понять ринок та професія у сучасній соціологічний та економічній літературі.

Ключові слова: праця, ринок, ринок праці, професія.

Аннотация. Статья посвящена изучению теоретических аспектов анализа результатов научных исследований рынка труда и профессий с целью более тщательного изучения вопросов его регулирования. Рассмотрены разновидности концептуальных подходов к исследованию проблем трактовки понятий рынок и профессия в современной социологический и экономической литературе.

Ключевые слова: труд, рынок, рынок труда, профессия.

Summary. The article is devoted to the study of theoretical aspects of the analysis of the results of scientific researches of the labor market and professions in order to study the issues of its regulation more thoroughly. Varieties of conceptual approaches to the study of problems of interpretation of market and profession concepts in modern sociological and economic literature are considered.

Keywords: labor, market, labor market, profession.

Постановка проблеми. В теоретичній свідомості, орієнтованій на вивчення модерних суспільств, існують певні основоположні категорії, серед яких одними з найважливіших є

«професія» та «ринок». Категорія «ринок» з переходом України до ринкової економіки, набула небувалого значення та стала домінуючою в економічному дискурсі нашої країни. Але незважаючи на широку вживаність однозначного визначення даної категорії в науці не існує.

Метою є теоретичний аналіз соціологічних категорій «ринок» та «професія». Ринок та професія тісно пов'язані між собою, тому в рамках даної статті ми розглядаємо ці поняття разом.

Для логічного розгляду даних понять ми використовуємо найбільш авторитетні праці, а також найбільш уживані визначення. Найбільш авторитетні точки зору – точки зору В. Радаєва, Є. Бабосова тощо. Дослідження, присвячені аналізу професії, професійних груп в контексті стратифікаційних досліджень, проводилися багатьма вченими, серед яких: Е. Дюркгайм, М. Вебер, П. Сорокін, Т. Парсонс, В. Радаєв, М. Руткєвич, О. Шкаратан, Н. Коваліско, В. Погрібна.

До наукової розробки теоретичних та прикладних проблем розвитку ринку праці значний внесок зробили: Е. Лібанова, О. Грішнова, В. Онікієнко, І. Петрова, В. Радаєв, В. Васильченко, В. Герасимчук, Т. Заяць, О. Яременко та інші. Актуальні проблеми соціології праці досліджує А. Здравомислов, В. Подмарков, Є. Суїменко, В. Оссовський, Г. Соколова, А. Арсєєнко.

Поняття «ринок» не тільки економічна, але й соціологічна категорія, що має велике значення в характеристиці суспільства в цілому та окремих його індивідів. Соціологічний аспект дослідження праці полягає в розгляді ринка як системи суспільних відносин, у визначенні її впливу на суспільство.

Основний зміст. В. Л. Погрібна, проаналізувавши точки зори різних зарубіжних та сучасних авторів, виокремила наступні ознаки, що розкривають сутність професії: спільність людей, зайнятих певним видом праці; довгостроково існуючий комплекс трудових обов'язків; якась об'єктивна і в той же час регламентована організація дій особистості; система знань, вмінь і навичок, що властиві певній людині; логічно зв'язаний набір можливих видів робіт [13, с. 8].

С. Г. Струмілін під професією розуміє «сукупність опанованих шкільних або позашкільних спеціальних трудових навичок, що сполучаються зазвичай в одній особі та поєднуються загальною назвою, наприклад, слюсар, столяр» [20, с. 12].

Сучасні словники дають наступні визначення поняття професія:

1.Велика радянська енциклопедія: «Професія – вид трудової діяльності (робота), занять, що вимагає відповідної підготовки, кваліфікації. Як правило, професія є джерелом існування людини. Набуття професії передбачає оволодіння певним обсягом теоретичних знань і практичних навичок у певній галузі діяльності» [19, с. 130].

2.Великий тлумачний соціологічний словник: «Професія – будь-яка професійна група середнього класу, що характеризується вимогами високого рівня технічних та інтелектуальних знань, а також досвіду, автономією в найманні та дисципліні, зв'язками з державною службою. Традиційні професії – це медицина, право, богослов'я та збройні сили» [5].

Спільним у більшості визначень поняття «професія» є те, що це вид діяльності, що потребує певної підготовки та є джерелом для існування. Першим, хто сформував такий підхід був ще в 20-і роки ХХ ст. С. Г. Струмілін. Звідси витікає, що професія є характеристикою й працівника, і його робочого місця, і процесу праці. У першому своєму значенні професія вказує на специфічні навички людини, на його знання, необхідні для виконання певних трудових операцій. У другому значенні професія характеризує заданий набір трудових функцій, притаманних робочому місцю. У третьому значенні професія розкриває специфіку протікання трудової діяльності, структуру і послідовність трудових операцій [20, с. 224].

Найменування професій визначається характером і змістом роботи або службовими функціями, застосуванням знаряддя або предметів праці. З розвитком продуктивних сил суспільства, застосування досконаліших знарядь праці та технології виробництва, виникнення нових видів економічної діяльності та галузей науки поглиблюється розподіл праці [19, с. 130].

Професії за своєю природою є не тільки диференційованими, а й ієрархічними по відношенню один до одного. Ієрархія визначається не лише тільки виробничо-технологічним поділом праці, а й специфікою конкретного суспільства, традиціями. Професії в суспільстві мають свій статус, який підкріплений конкретним соціальним механізмом (оплата праці, престиж, соціальні гарантії) [3, с. 28].

Важливу роль відіграють проблеми статусу професій. З цим пов'язані й такі проблеми, як престиж професій. Сам феномен «престижу професій» є актуальним та неоднорідним явищем. Престиж професії – значимість, авторитет, повага, вплив, якими наділяються в суспільстві різні види діяльності (професії). Престиж професії визначається на підставі сформованої системи цінностей і є феноменом суспільної свідомості, в якому відбивається існуюча в суспільстві ієрархія професій [14].

Як зазначає, Л. Г. Сокурянська, «престиж професій – це динамічна характеристика» [18, с. 371]. Так, в різні історичні періоди погляди на це явище змінювалися. Прикладом є зміна престижу професій сьогодення порівняно з престижними професіями Радянського Союзу. За тих часів, найбільш престижними вважали такі професії, як інженери, вчителі, науковці, а сьогодні ці професії займають одні з нижчих місць в ієрархії престижності.

За результатами дослідження, опублікованого в книзі «Молодь вступає в життя» соціологів В. Шубкина і Г. Чередніченко, простежується, що життя штовхає людину скоротити шлях між школою і практичним життям, швидше визначитися, швидше стати особистістю діючою. Багато робочих професій все частіше стають в ряд «модних» [21, с. 4 – 5].

Оформлення сучасної професійної структури суспільства відбувалося за умови тісної взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг. Професія як вид трудової діяльності здобувається у більшості випадків у рамках установ системи освіти. Але крім знань система освіти разом з культурними інститутами та структурою виробництва продукує нову спільність – професійну групу. Професійна група характеризується своїми нормами, правилами, культурними зразками і стандартами, має свою професійну мову, захищає своїх членів, що у свою чергу продукує нове соціальне явище – професію як інститут. Професія в модерних суспільствах є тією сполучною ланкою між суспільством і особистістю, яка фіксує положення особи в загальній системі розподілу праці. Разом з інститутом освіти професія формує і змінює соціальну структуру суспільства [12].

Відносно сучасного визначення категорії «ринок» варто сказати, що тут існує ще більша кількість термінологічних визначень. До того ж цей найважливіший суспільний інститут більш

докладно вивчається в економічній теорії, ніж в соціологічній науці. Соціологічна теорія ринку стала зароджуватися в останній чверті XX ст. у зв'язку з новим інтересом до економічної соціології [19, с. 405].

У підручнику Річарда Ліпсі, «ринок» визначається, як «місце, де покупці та продавці ведуть переговори з приводу обміну точно визначеним товаром». Але не можна ринок відносити тільки до місця, де здійснюються обмін товарами. Як показує Скотт Мосс, ринок включає й багато іншого: «товари й послуги обмінюються на ринках. Процес обміну включає встановлення й обнародування цін; повідомлення потенційних клієнтів про те, що вироблені фірмою товари чи послуги є в продажу; інформування постачальників про попит на їх продукцію; транспортування товарів та ресурсів, необхідних для надання постачальниками послуг клієнтам.

Стисло, процес обміну пов'язаний з комунікаціями й засобами сполучень між продавцями та покупцями благ, що є предметами торгівлі».

Ходжсон Джеффрі, аналізуючи ринок пише, що таке визначення необхідно розширити й робить акцент на соціальному інституті: «ринок – це набір соціальних інститутів, в рамках яких регулярно відбувається велика кількість актів обміну специфічного типу, до речі дані інститути у відомій мірі сприяють цим актам обміну й додають їм структури» [20, с. 256].

С. О. Матвєєв в сучасному підручнику «Економічна соціологія» пише, що ринок виникає як результат поділу праці, внаслідок якого відособлюються різні виробники і виникає потреба в обміні вироблених ними продуктів. Відособлення виробників має не тільки технологічний та економічний вимір. Соціологічна природа його визначається стійким закріпленням виробників за різними прошарками суспільства. Соціологічна структура ринкових суб'єктів визначає комплексний характер обмінних процесів, що містять різнорідні – економічні, політичні, соціальні, культурні й психологічні – компоненти.

При здійсненні обміну його учасники дотримуються таких принципів: сумісності, домовленості, еквівалентності.

Сумісність як принцип передбачає певні вимоги до ринкових суб'єктів. Вони мають відповідати двом умовам: бути різними, тобто мати різні потреби й здібності; мати потребу один в одному, тобто бути сумісними.

Домовленість є принципом, який передбачає, що для здійснення обміну необхідне чітке розмежування прав і обов'язків обох сторін.

Еквівалентність як принцип передбачає досягнення взаємного задоволення від обміну. Це досягається за допомогою тотожності винагород.

Реалізація зазначених принципів впливає на механізми функціонування ринку. Вони можуть бути розмежовані таким чином: 1) правила обміну визначаються децентралізовано й залежать здебільшого від самих ринкових суб'єктів. Вирішальна роль належить попиту та пропозиції. За допомогою цих важелів ринкові суб'єкти взаємно адаптуються і координують свої дії; 2) ринок має високу чутливість до змін, і це дозволяє йому найбільш реально оцінювати працю й товари виробників, гроші споживачів. Тому ринок здійснює непрямий контроль за розподілом і використанням економічних ресурсів суспільства; 3) основним мотивом ринкової поведінки є отримання прибутку, і ринок дає можливість будь-яким суб'єктам вільно реалізовувати свої інтереси; 4) залежно від ступеня реалізації цих механізмів оформляються три типи ринкових інститутів: вільний ринок (повна реалізація принципу збалансованого попиту та пропозиції); регульований ринок – частково або централізовано через методи планування; соціальний ринок – де створюються умови підвищення якості споживання для всіх соціальних груп суспільства [9, с. 84 – 85].

В прийнятій урядом концепції переходу України до ринкової економіки ринок України є системою товарно-грошових відносин з механізмом вільного ціноутворення, з вільним підприємництвом на основі економічної самостійності, рівноправності та конкуренції суб'єктів господарювання у боротьбі за споживача. Ринок України передбачає використання економічних регуляторів державного впливу на розвиток народного господарства і наявність ефективної системи соціального захисту населення [7].

Існує точка зору, що ринок (ринкові відносини) представляє собою обмежену сукупність суспільних виробничих відносин, потужну всеосяжну систему економічних форм, взаємозв'язаних механізмів, пов'язаних зі сферою, умовами і місцем виробництва та реалізації товару. Ринок, з одного боку, є об’єктивним фактором економіки та базується на діях закону вартості. З іншого боку, він є засобом, за допомогою якого суспільство впливає на виробника и

споживача, регулюючи попит та пропозицію (закон попиту та пропозиції) [2, с. 16 – 17].

У вузькому визначенні ринок, за В. Радаєвим, є сферою господарської діяльності, при якій продукти і послуги спочатку виробляються для обміну. Як правило, обмін опосередкує грошовим еквівалентом або, принаймні, продукти і послуги отримують грошову оцінку [15].

Соціолог глибоко досліджує поняття ринок, у своїй книзі «Соціологія ринків: до формування нового напрямку» [16] Спираючись на праці Р. Бойє він виділяє п’ять концепцій ринку.

1. Ринок – це місце, де регулярно зустрічаються продавці й покупці та організується процес торгівлі. Це визначення було сформовано ще в XII столітті.

2. Ринок – це конкретна територія, на якій відбуваються акти купівлі-продажу.

3. Ринок – це сумарний платоспроможний попит, що пред'являється на певний вид продуктів і послуг.

4. Ринок є саморегулюючим механізмом попиту і пропозиції.

5. Ринок – це економічна система, в якій саморегулюючий ринковий механізм є пануючою формою господарювання.

Також В. Радаєв відокремлює елементи, які створюють будь-який ринок. До їх складу входять наступні параметри:

- склад учасників ринку (продавців та покупців);
- склад товарів, що виробляються та що обмінюються;
- структурні елементи, що виражають стійкі форми організації і зв’язку між учасниками ринку;
- інституціональні елементи (формальні та неформальні), що обмежують та стимулюють поведінку учасників ринку;
- концепції контролю, регулюючі формування ділових стратегій учасників ринку.

Зібравши разом усі ці елементи він пропонує наступне визначення: ринок є сукупністю структурно пов’язаних продавців та покупців конкретного товару (товарної групи), діяльність яких регулюється схожими правилами і концепціями контролю, що розділяються більшістю учасників. [15 с. 23].

Існують відмінності між економічним та соціологічним розумінням ринку: економісти схильні розглядати ринок абстрактно, як сукупність механізмів, які встановлюють ціну та визначають розміщення ресурсів в рамках економіки. Однак, тут же , як правило,

економісти зауважують, що як арени обміну ринки також є соціальними інститутами: їм притаманна соціальна структура, що виникає, формується в результаті соціальних взаємодій, що повторюються. Вони відповідають окремим зразкам та підтримуються соціальними нормами.

Ринок (у політекономічному аспекті) – сукупність відносин економічної власності з приводу вторинного привласнення й відповідного відчуження у сфері обміну через механізм цін на товари і послуги (передусім на ціну робочої сили), механізм інфляції, а також державного та наддержавного регулювання цін, попиту і пропозиції [11, с. 166 – 168].

Сучасний економіст О. В. Волкова стисло характеризує ринок, як соціально-економічну систему взаємозв'язків між її суб'єктами: покупцями та продавцями [4, с. 14].

Дуже цікавою є позиція Людвіга фон Мізеса, яку він розкрив в своїй роботі «Людська діяльність. Трактат з економічної теорії» [10]. «Ринок не є ні місцем, ні річчю, ні колективною суттю. Ринок це процес, приведений в рух взаємодією безлічі індивідів, що співпрацюють в умовах розподілу праці. Силами, які постійно змінюються і які визначають стан ринку, є суб'єктивні оцінки цих індивідів і їх дії, керовані цими суб'єктивними оцінками. Стан ринку у будь-який момент часу представлено структурою цін, тобто сукупністю обмінних коефіцієнтів, встановлених в результаті взаємодії тих, хто прагне купити, і тих, хто прагне продати. У ринку немає нічого містичного і не властивого людині. Ринковий процес цілком і повністю є рівнодійною людських дій. Причину будь-якого явища ринку можна відшукати в конкретному виборі, зробленому членами ринкового суспільства. Ринкові ціни повідомляють виробників, що робити, як робити і в якій кількості. Ринок це фокус, в якому сходиться діяльність індивідів, центр, з якого розходиться діяльність індивідів» [10].

Білоруський філософ та соціолог Є. М. Бабосов під ринком розуміє наступне: «ринок – це соціальний інститут та одночасно економічний механізм, яких зводить разом підприємців та споживачів, продавців та покупців в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання ними життєво необхідних матеріальних та духовних благ, які приймають форму товару» [1, с. 28].

Ринкові відносини передбачають існування сукупності ринків, що охоплюють різні сфери людської діяльності: ринку капіталів, ринку товарів та послуг, ринку праці та ресурсів. Визначальними серед факторів соціальної організації економіки є людина та її праця. З цієї позиції можна запропонувати значно різноманітнішу класифікацію ринків які можна об'єднати за деякими критеріями: 1) просторовим критерієм; 2) за рівнем свободи конкуренції у структурі ринку; 3) за ступнем розвиненості економічної свободи; 4) за дотриманням діючого законодавства; 5) за ступінню зрілості; 6) за характером суб'єктів ринку; 7) за ступенем насиченості; 8) за об'єктним критерієм.

Висновки. Сучасні уявлення на визначння понять «професія» та «ринок» спираються на доробок класиків. Класична спадщина є арсеналом для розвитку сучасних інтелектуальних інструментів. Для більш чіткого розуміння й логічного аналізу ми проаналізуємо уявлення про дані категорії у різні історичні епохи. Таким чином доповнимо логічний аналіз понять історичним.

В ході індустріалізації праця стає більш спеціалізованою, велику роль відіграють теоретичні знання та практичні навички роботи. Розподіл праці призводить до появи спеціалізованих видів діяльності, які структуровані в залежності від сфер суспільного виробництва. Професії, за своєю суттю, є не тільки диференційованими, але й ієрархічними по відношенню один до одного. Престиж професії в різних типах суспільствах змінюється.

Список використаних джерел:

1. Бабосов Е. М. Экономическая социология. Вопросы и ответы / Е. М. Бабосов. – Мн. : ТетраСистемс, 2004. – 224 с.

2. Богачев В. И. Становление рыночных отношений в Украине : учебное пособие / В. И. Богачев – Луганск : Світлиця, 1994. – 138 с.

3. Васильев И. Н. Ориентация молодежи на рабочие профессии как социально-психологическая проблема / И. Н. Васильев – Л.: Знание., 1988. – 16 с.

4. Волкова О. В. Ринок праці / О. В. Волкова [навчальний посібник]. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 624 с.

5. Джери Д. Большой толковый социологический словарь (Collins) / Д. Джери – Том 2 (П-Я). – Вече, АСТ, 1999. – 528 с.

6. Дэвид Д. Большой толковый социологический словарь [Електронний ресурс] / Д. Дэвид, Дж. Джери. – 2001 г. – Режим доступа:

http://voluntary.ru/dictionary/567/word/%CB%CE%CA%C0%CB%DC%CD%DB%C9+%D0%DB%CD%CE%CA+%D2%D0%D3%C4%C0

7. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001460-90&test=dCCMfOm7xBWMZJdEZiMWddbAHdlWQsFggkRbI1c

8. Краткий словарь по социологии [состав. Э. М. Коржева, Н. Ф. Наумова] – М. : Политиздат, 1988. – 479 с.

9. Матвєєв С. О. Економічна соціологія / С. О. Матвєєв, Л. І. Лясота [підручник]. – Суми: Університетська книга, 2006. – 184 с

10. Мизес Л. Человеческая деятельность: Трактат по экономической теории / Л. Мизес [Електронний ресурс] – Режим доступа : http://www.libertarium.ru/humanact

11. Мочерний С. В. Економічна теорія / С. В. Мочерний, М. В. Довбенко : Підручник. – К.: Академія, 2004. – 856 с.

12. Нода А. С. Применение институционального подхода при изучении институтов профессии и образования / А. С. Нода [Електронний ресурс] – Режим доступа: sociomarket.narod.ru › diss/tezis6_08_02_Noda.doc

13. Погрібна В. Л. Соціологія професіоналізму : монографія / В.Л. Погрібна. – К. : Алеута : КНТ : ЦУЛ, 2008. – 336 с.

14. Профессий престиж [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://mirslovarei.com/content_soc/PROFESSIJ-PRESTIZH-10892.html

15. Радаев В. В. Рынок как объект социологического исследования / В. В. Радаев // Социологические исследования. – 1999. – № 3. – С. 28 – 37.

16. Радаев В. В. Социология рынков: к формированию нового направления / В. В. Радаев – М. : ГУ-ВШЭ, 2003. – с.

17. Радаев В. В. Социальная стратификация. [Электронный ресурс] / В. В. Радаєв, О. И. Шкаратан. – М.: Аспект Пресс, 1996. – Режим доступа: http://ecsoc.hse.ru/pdf/stratif_p5.pdf].

18. Сокурянская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурянская. – Х.: ХНУ им. В.Н. Каразина, 2006. – 576 с.

19. Социологический словарь / [пер. с англ. Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. С. Тернер]. – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2004. – 449 с.

20. Струмилин С. Г. Проблемы экономики труда / С. Г. Струмилин – М., 1957. – с.

21. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты / Джеффри Ходжсон. – М.: Дело, 2003. – 464 с.

22. Черепахова Э. М. Престиж профессии. – М., Знание, 1988. – 64 с.